1960–1970 YILLARDA O‘ZBEKISTON SSR QISHLOQ XO‘JALIGINING AHVOLI

Tadqiqotchi Jumayev Abbos Sunatovich

Annotatsiya. *Bu maqolada 1960–1970 yillarda O‘zbekiston SSR qishloq xo‘jaligining rivojlanish holati, uning tarkibiy xususiyatlari va sovet agrar siyosatining respublika qishloq xo‘jaligiga ta’siri tarixiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotda, avvalo, paxtachilikning respublika qishloq xo‘jaligidagi ustuvor mavqei, sug‘orish va melioratsiya tizimining kengayishi, yangi yerlarning o‘zlashtirilishi, qishloq xo‘jaligining mexanizatsiyalashuvi va kimyolashtirilishi masalalariga e’tibor qaratiladi. Shuningdek, 1960-yillarda qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishining miqdoriy jihatdan o‘sishi bilan bir qatorda, uning biryoqlama ixtisoslashuvi, oziq-ovqat ekinlari maydonlarining qisqarishi, suv resurslaridan haddan tashqari foydalanish va ishlab chiqarishning markaziy rejalashtirish tizimiga qaramligi kabi muammolar ham ko‘rib chiqiladi. Tadqiqot natijalari 1960–1970 yillarda O‘zbekiston qishloq xo‘jaligida texnik va irrigatsion imkoniyatlar kengaygan bo‘lsa-da, ushbu o‘sish asosan paxta xomashyosini ko‘paytirishga yo‘naltirilganini ko‘rsatadi.*

Kalit so‘zlar: *O‘zbekiston SSR, qishloq xo‘jaligi, paxtachilik, paxta yakkahokimligi, kolxoz, sovxoz, sug‘orish, melioratsiya, mexanizatsiya, kimyolashtirish, Mirzacho‘l, Qarshi cho‘li, agrar siyosat.*

KIRISH. XX asrning 1960–1970 yillari O‘zbekiston SSR qishloq xo‘jaligi tarixida muhim, ayni paytda ziddiyatli davrlardan biri hisoblanadi. Bu davrda respublika qishloq xo‘jaligi Sovet Ittifoqining yagona xalq xo‘jaligi tizimiga yanada chuqur integratsiyalashdi. Qishloq xo‘jaligining rivojlanish yo‘nalishlari nafaqat respublikaning tabiiy-iqlimiy sharoiti yoki ichki ehtiyojlari, balki ittifoq miqyosidagi davlat rejalari va xomashyo siyosati bilan ham belgilanardi. O‘zbekistonning geografik va iqlimiy xususiyatlari sug‘orma dehqonchilikni qishloq xo‘jaligining asosiy shakliga aylantirgan edi. Shu sababli sovet davrida

qishloq xo‘jaligini rivojlantirish, avvalo, sug‘oriladigan yerlar maydonini kengaytirish, suv xo‘jaligi inshootlarini barpo etish va mavjud yerlarning meliorativ holatini yaxshilash bilan bog‘liq bo‘ldi. Biroq irrigatsiya siyosatining asosiy maqsadi ko‘p hollarda paxta yetishtirishni kengaytirishga qaratildi 1. Tadqiqotlarda ham 1950–1970 yillarda Farg‘ona vodiysida irrigatsiya siyosati paxta yetishtirish ehtiyojlariga kuchli darajada bo‘ysundirilgani qayd etiladi. 1960-yillarga kelib O‘zbekiston SSR Sovet Ittifoqining asosiy paxta yetishtiruvchi hududlaridan biriga aylandi. 1960-yilda respublikada 2,824 mln tonna, 1970-yilda esa 4,495 mln tonna xom paxta yetishtirilgan 2. Shu davrda g‘alla yetishtirish 704 ming tonnadan 980 ming tonnagacha oshgan bo‘lsa-da, paxtachilikning o‘sish sur’ati ancha yuqori bo‘lgan. Mazkur maqolaning maqsadi 1960–1970 yillarda O‘zbekiston SSR qishloq xo‘jaligining holatini kompleks ravishda tahlil qilish, uning rivojlanishidagi asosiy yo‘nalishlarni aniqlash hamda ishlab chiqarishdagi ijobiy va salbiy tendensiyalarni tarixiy nuqtayi nazardan baholashdan iborat.

ASOSIY QISM. Tadqiqotni amalga oshirishda tarixiylik, xolislik, qiyosiy-tarixiy tahlil, muammoviy-xronologik yondashuv va tizimli tahlil metodlaridan foydalanildi. 1960–1970 yillardagi qishloq xo‘jaligi holatini aniqlashda statistik ma’lumotlar, sovet davri nashrlari, tarixiy tadqiqotlar hamda keyingi yillarda amalga oshirilgan ilmiy izlanishlarning natijalari qiyosiy ravishda tahlil qilindi. Tadqiqotning manbaviy bazasini O‘zbekiston SSR xalq xo‘jaligiga oid statistik to‘plamlar, sovet davri qishloq xo‘jaligiga bag‘ishlangan materiallar, irrigatsiya va melioratsiya tarixiga oid tadqiqotlar tashkil etadi. Jumladan, “Народное хозяйство Узбекской ССР в 1965 году” va “Народное хозяйство Узбекской ССР в 1970 году” kabi statistik nashrlar ushbu davr iqtisodiy ko‘rsatkichlarini o‘rganishda muhim manba hisoblanadi. Maqolada statistik ko‘rsatkichlar faqat miqdoriy o‘sish

1 Народное хозяйство Узбекской ССР в 1965 году: Статистический ежегодник. – Ташкент: Узбекистан, 1966. – 368 с.

2 Сельское хозяйство СССР: Статистический сборник. – М.: Статистика, 1971. – 480 с.

sifatida emas, balki ularning tarkibiy mazmuni bilan birgalikda tahlil qilindi. Chunki qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishining o‘sishi uning ichki mutanosibligi, oziq-ovqat xavfsizligi, ekologik barqarorligi va mehnat samaradorligi bilan birgalikda baholanishi lozim. 1960-yillarning boshlarida O‘zbekiston SSR qishloq xo‘jaligi kolxoz va sovxozlar tizimiga asoslangan holda faoliyat yuritardi. Qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishining asosiy yo‘nalishlarini davlat rejalari belgilab bergan. Kolxozlar va sovxozlarning ekin tarkibi, davlatga mahsulot topshirish hajmi, irrigatsiya ishlari va ishlab chiqarishning boshqa ko‘rsatkichlari markazlashgan rejalashtirish tizimi orqali boshqarilgan. Bu davrda qishloq xo‘jaligini texnik jihatdan qayta jihozlashga katta e’tibor berildi. Traktorlar, yuk avtomobillari, kultivatorlar, seyalkalar va paxta terish mashinalari bilan ta’minlash kengaytirildi. 1966–1970 yillarda O‘zbekiston qishloq xo‘jaligiga rasmiy ma’lumotlarga ko‘ra 106 mingta traktor, 31,7 mingta paxta terish mashinasi va 42 mingta yuk avtomobili yetkazib berilgan. Texnikaning ko‘payishi qishloq xo‘jaligi mehnatining mexanizatsiyalashuvini kuchaytirdi. Ayniqsa, paxtachilikda yer haydash, ekish, kultivatsiya va hosilni yig‘ishtirish jarayonlarini mexanizatsiyalashga alohida e’tibor berildi. Biroq mexanizatsiya jarayoni ham asosan paxta yetishtirishning ehtiyojlari bilan bog‘langan edi. 1960-yillarda O‘zbekiston qishloq xo‘jaligining asosiy ko‘rsatkichi paxta ishlab chiqarish hajmi bo‘lib qoldi. Mavjud ma’lumotlarga ko‘ra, respublikada xom paxta yetishtirish 1960-yildagi 2,824 mln tonnadan 1970-yilda 4,495 mln tonnagacha oshgan 3. Demak, o‘n yil davomida ishlab chiqarish qariyb 1,6 barobarga ko‘paygan. Shu bilan birga, 1966–1970 yillarda O‘zbekiston SSRda xom paxta yetishtirishning o‘rtacha yillik hajmi 3,982 mln tonnani tashkil etgan 4. Bu ko‘rsatkich respublikaning Sovet Ittifoqi paxta xomashyosi bazasidagi strategik o‘rnini yanada mustahkamladi. 1960–1970 yillarda O‘zbekiston qishloq xo‘jaligida

3 Сельское хозяйство СССР: Статистический сборник. – М.: Статистика, 1971. – 460 с.

4 Народное хозяйство Узбекской ССР в 1965 году: Статистический ежегодник. – Ташкент: Узбекистан, 1966.

paxtachilikning ustuvorligi yanada kuchaydi. Bu holatni faqat iqtisodiy ehtiyoj bilan izohlash yetarli emas. Paxta Sovet Ittifoqining yengil sanoati, to‘qimachilik sanoati va eksport salohiyati uchun muhim strategik xomashyo hisoblangan. Shu sababli O‘zbekiston qishloq xo‘jaligi tizimi ittifoq markazining paxtaga bo‘lgan ehtiyojini ta’minlashga moslashtirildi. Paxta maydonlarining kengayishi, bir tomondan, qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishining yalpi hajmini oshirgan bo‘lsa, ikkinchi tomondan, ekinlar tarkibidagi mutanosiblikni buzdi. Don, sabzavot, poliz va boshqa oziq-ovqat mahsulotlarini yetishtirish paxtachilikka nisbatan ikkilamchi mavqega tushib qoldi. Tadqiqotchilar paxta monopoliyasi natijasida O‘zbekistonning g‘alla, go‘sht va sut kabi asosiy oziq-ovqat mahsulotlariga bo‘lgan ehtiyoji boshqa hududlardan keladigan ta’minotga ko‘proq bog‘langanini ta’kidlaydilar. Statistik ma’lumotlar ham bu jarayonni ko‘rsatadi. 1960–1970 yillarda g‘alla yetishtirish 704 ming tonnadan 980 ming tonnagacha oshgan 5. Biroq xom paxta ishlab chiqarishidagi o‘sish 2,824 mln tonnadan 4,495 mln tonnagacha yetgan. Demak, qishloq xo‘jaligi yalpi mahsulotidagi o‘sish tarkiban bir xil bo‘lmagan. Paxtachilikka haddan tashqari ixtisoslashuv ekin almashinuvi tizimining buzilishiga ham sabab bo‘ldi. Paxtani bir maydonda uzoq vaqt davomida yetishtirish tuproq unumdorligini saqlash uchun zarur agrotexnik tadbirlarni murakkablashtirdi. Hosildorlikni saqlash yoki oshirish maqsadida mineral o‘g‘itlar, gerbitsidlar, insektitsidlar va defoliantlardan keng foydalanila boshlandi. 1960–1970 yillarda O‘zbekiston qishloq xo‘jaligi rivojlanishining eng muhim yo‘nalishlaridan biri irrigatsiya va melioratsiya ishlarining kengayishi bo‘ldi. Sug‘oriladigan dehqonchilik O‘zbekiston sharoitida qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishining asosiy tayanchi bo‘lganligi sababli suv xo‘jaligiga katta miqdorda mablag‘ va moddiy resurslar yo‘naltirildi. 1966-yilda KPSS Markaziy Qo‘mitasi plenumida irrigatsiya va melioratsiyani rivojlantirishga qaratilgan yangi dastur ishlab chiqildi. Keyingi davrda O‘zbekistonda yangi sug‘oriladigan yerlarni o‘zlashtirish, mavjud irrigatsiya

5 Хлопководство Узбекистана за 50 лет: статистический справочник. – Ташкент: Фан, 1972.

tarmoqlarini rekonstruksiya qilish va suv bilan ta’minlashni yaxshilash ishlari jadallashtirildi. Mirzacho‘lni o‘zlashtirish ushbu jarayonning yirik loyihalaridan biri bo‘ldi. Yangi yerlarning qishloq xo‘jaligi oborotiga kiritilishi natijasida yangi sovxozlar tashkil etildi, irrigatsiya tarmoqlari barpo qilindi va qishloq aholi punktlari rivojlandi. Mirzacho‘lda zamonaviy sug‘orish texnologiyalari, drenaj tizimlari va mexanizatsiyalashgan ishlab chiqarish usullarini joriy etishga harakat qilindi. Manbalarda Mirzacho‘lda paxta yetishtirish hajmi 1961-yildagi 20 ming tonnadan 1970-yilda taxminan 200 ming tonnagacha oshgani qayd etiladi 6. Farg‘ona vodiysida ham irrigatsiya va melioratsiya ishlari davom ettirildi. Biroq vodiyning mavjud sug‘oriladigan yerlari va suv resurslaridan foydalanish ko‘proq paxtachilikni kengaytirishga yo‘naltirilgani sababli boshqa ekinlarning rivojlanishi uchun imkoniyatlar cheklana bordi 7. 1960-yillarning ikkinchi yarmida Qarshi cho‘lini o‘zlashtirishga ham tayyorgarlik kuchaydi. 1969-yilda Qarshi cho‘lining yuqori qismidagi 200 ming gektar yerlarni sug‘orish va meliorativ jihatdan o‘zlashtirishning dastlabki bosqichi tasdiqlandi. Rejaga ko‘ra, bu hududda 43 ta xo‘jalik tashkil etilishi, ularning katta qismi paxtachilikka ixtisoslashtirilishi ko‘zda tutilgan edi. Shunday qilib, irrigatsiya ishlari yangi yerlarni qishloq xo‘jaligi oborotiga kiritish va ishlab chiqarish hajmini oshirish imkonini bergan bo‘lsa-da, suv xo‘jaligi siyosatining paxtachilik bilan chambarchas bog‘lanishi keyinchalik jiddiy ekologik va ijtimoiy muammolarni keltirib chiqargan omillardan biriga aylandi. 1960-yillarda qishloq xo‘jaligini mexanizatsiyalash davlat agrar siyosatining muhim yo‘nalishlaridan biri bo‘ldi. Texnik vositalarning ko‘payishi ishlab chiqarish jarayonlarini tezlashtirish, mehnat unumdorligini oshirish va qishloq xo‘jaligini sanoat ishlab chiqarishiga yaqinlashtirishga qaratilgan edi. Ayniqsa, paxta yetishtirish va yig‘ib-terib olish jarayonlarini mexanizatsiyalash

6 Народное хозяйство Узбекской ССР в 1965 году: Статистический ежегодник. – Ташкент: Узбекистан, 1966. – 360 с.

7 Сельское хозяйство СССР: Статистический сборник. – М.: Статистика, 1971. – 402 с.

muhim ahamiyat kasb etdi. Ma’lumotlarga ko‘ra, paxta hosilini mashinalar yordamida yig‘ib olish ulushi 1960-yilda 17,7 foizni, 1965-yilda esa 28,3 foizni tashkil etgan. Bu jarayon qishloq xo‘jaligida mehnatni texnik jihatdan qayta tashkil etish uchun imkoniyat yaratdi. Biroq paxtachilikning o‘ziga xos agrotexnik talablari sababli qo‘l mehnati uzoq vaqt davomida saqlanib qoldi 8. Mexanizatsiya bilan bir qatorda qishloq xo‘jaligini kimyolashtirish ham kuchaydi. Mineral o‘g‘itlar, gerbitsidlar, insektitsidlar va defoliantlardan foydalanish hosildorlikni oshirishning asosiy vositalaridan biri sifatida qaraldi. 1963–1970 yillarda qishloq xo‘jaligi yerlariga kimyoviy ishlov berish va turli zaharli kimyoviy moddalarni qo‘llash hajmi 1,5 baravarga oshgani tadqiqotlarda qayd etiladi. 1960-yillarda qishloq xo‘jaligi rivojlanishining “irrigatsiya + mexanizatsiya + kimyolashtirish” modeli shakllandi. Ushbu model qisqa muddatda ishlab chiqarish hajmini oshirish imkonini bergan bo‘lsa-da, uning ekologik oqibatlari yetarli darajada hisobga olinmadi. O‘zbekiston SSR qishloq xo‘jaligida chorvachilik ham muhim tarmoq bo‘lib qolgan. Kolxoz va sovxozlarda qoramolchilik, qo‘ychilik, parrandachilik hamda boshqa chorvachilik yo‘nalishlari rivojlantirildi. Biroq agrar siyosatning asosiy e’tibori paxtachilikka qaratilganligi sababli chorvachilik ko‘pincha yordamchi yo‘nalish sifatida qaraldi. Oziq-ovqat ekinlari masalasida ham shunga o‘xshash vaziyat kuzatildi. G‘alla ishlab chiqarish hajmi 1960–1970 yillarda oshgan bo‘lsa-da, respublika qishloq xo‘jaligining umumiy ixtisoslashuvi paxta yetishtirishga qaratilgan edi 9. Bu esa aholining kundalik ehtiyojlarini mahalliy ishlab chiqarish hisobidan to‘liq ta’minlash imkoniyatlarini chekladi. Qishloq xo‘jaligining bunday tarkibiy xususiyati O‘zbekistonning Sovet Ittifoqi doirasidagi iqtisodiy vazifalarini yaqqol namoyon etadi: respublika, avvalo, markaz uchun strategik qishloq xo‘jaligi

8 Shah I. A. Soviet Agrarian Reforms and Production in the Socialist Republic of Uzbekistan. // International Journal of Russian Studies. – 2014.

9 Хлопководство Узбекистана за 50 лет: статистический справочник. – Ташкент: Фан, 1972.

xomashyosini yetkazib beruvchi hudud sifatida shakllantirildi 10. 1960–1970 yillarda O‘zbekiston SSR qishloq xo‘jaligi rivojlanishini bir tomonlama “yutuqlar” yoki faqat “inqiroz” sifatida baholash tarixiy jarayonning murakkabligini to‘liq ochib bermaydi. Mazkur davrda qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishining texnik bazasi kengaydi, irrigatsiya tarmoqlari rivojlandi, yangi yerlar o‘zlashtirildi, hosildorlikning ayrim ko‘rsatkichlari yaxshilandi va qishloq infratuzilmasining moddiy bazasi mustahkamlandi. Masalan, 1960–1970 yillarda xom paxta yetishtirishning 2,824 mln tonnadan 4,495 mln tonnagacha oshishi qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishining sezilarli kengayganini ko‘rsatadi 11. Shu bilan birga, texnik ta’minotning kuchayishi va irrigatsiya tizimlarining kengayishi ishlab chiqarish jarayonlarini modernizatsiya qilishga xizmat qildi. Biroq mazkur o‘sishning tarkibiy xususiyatlari muhim ahamiyatga ega. Birinchidan, ishlab chiqarishning o‘sishi asosan paxtachilikka tayanib qoldi. Ikkinchidan, yangi sug‘oriladigan yerlarning katta qismi paxta yetishtirishga yo‘naltirildi. Uchinchidan, suv resurslaridan foydalanishning kengayishi boshqa ehtiyojlar bilan raqobatni kuchaytirdi. To‘rtinchidan, qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishida kimyoviy vositalardan foydalanishning ortishi ekologik xavflarni kuchaytirdi. Shu nuqtayi nazardan 1960-yillarni O‘zbekiston qishloq xo‘jaligida ekstensiv va intensiv rivojlanish unsurlari birlashgan davr sifatida tavsiflash mumkin. Ekstensiv rivojlanish yangi yerlarni o‘zlashtirish va ekin maydonlarini kengaytirish orqali amalga oshirilgan bo‘lsa, intensiv rivojlanish mexanizatsiya, mineral o‘g‘itlar, kimyoviy himoya vositalari, yangi agrotexnologiyalar va irrigatsiya tizimlarini takomillashtirish bilan bog‘liq bo‘ldi. Ammo ushbu ikki yo‘nalishning umumiy maqsadi asosan paxta yetishtirishni ko‘paytirishga xizmat qilgan. Shu sababli ishlab chiqarish samaradorligini faqat

10 1. Komilov O. Development of irrigation and agriculture in the Ferghana valley (as an example of the 50–70s of the XX century). // Society and Innovations. – 2020. – №3. – B. 10–15.

11 Народное хозяйство Узбекской ССР в 1965 году: Статистический ежегодник. – Ташкент: Узбекистан, 1966. – 352 с.

yalpi hosil hajmi bilan baholash tarixiy jihatdan to‘liq emas. Tuproq unumdorligi, suv resurslaridan oqilona foydalanish, ekinlar tarkibining muvozanati va aholining oziq-ovqat bilan ta’minlanishi ham muhim ko‘rsatkichlar hisoblanadi 12. Tadqiqotlar Farg‘ona vodiysida 1950–1970 yillarda irrigatsiya tizimining paxta monopoliyasi ehtiyojlariga moslashtirilganini ko‘rsatadi. Bu holat O‘zbekistonning boshqa sug‘oriladigan hududlarida ham kuzatilgan. Natijada qishloq xo‘jaligining iqtisodiy samaradorligi bilan bir qatorda ekologik va ijtimoiy oqibatlar ham yuzaga kelgan. 1960-yillarda qishloq xo‘jaligini boshqarish tizimi markazlashgan rejalashtirishga asoslangan edi. Xo‘jaliklar ishlab chiqarishning asosiy ko‘rsatkichlari bo‘yicha yuqoridan belgilangan topshiriqlarni bajarishga intildilar. Bu tizim ishlab chiqarish intizomini kuchaytirgan bo‘lsa-da, mahalliy xo‘jaliklarning tabiiy sharoit va real imkoniyatlarini hisobga olish masalasini murakkablashtirdi. 1960–1970 yillarda paxtachilikning kengayishi bilan bog‘liq yana bir muhim masala mehnat resurslaridan foydalanish edi. Paxta yetishtirish katta miqdorda mehnat talab qilganligi sababli qishloq aholisi mavsumiy qishloq xo‘jaligi ishlariga keng jalb etildi. Mexanizatsiya rivojlanishiga qaramay, paxta yig‘im-terimida qo‘l mehnatining salmog‘i uzoq vaqt yuqori bo‘lib qoldi. Bu holat qishloq aholisi turmush tarziga ham bevosita ta’sir ko‘rsatdi. Umuman olganda, 1960–1970 yillarda O‘zbekiston SSR qishloq xo‘jaligida miqdoriy o‘sish va tarkibiy nomutanosiblik bir vaqtda mavjud bo‘lgan. Bir tomondan, yangi yerlar o‘zlashtirildi, irrigatsiya va melioratsiya tizimlari kengaydi, texnika va kimyoviy vositalardan foydalanish kuchaydi. Ikkinchi tomondan esa, qishloq xo‘jaligining paxtaga haddan tashqari ixtisoslashuvi iqtisodiy va ekologik muammolarning chuqurlashishiga zamin yaratdi.

XULOSA. 1960–1970 yillarda O‘zbekiston SSR qishloq xo‘jaligi Sovet Ittifoqining markazlashgan agrar siyosati doirasida rivojlandi. Ushbu davrning asosiy xususiyati qishloq xo‘jaligini ishlab chiqarish va texnik jihatdan kengaytirish

12 Хлопководство Узбекистана за 50 лет: статистический справочник. – Ташкент: Фан, 1972.

bilan birga, uning paxtachilikka yanada chuqur ixtisoslashganidir. Sug‘oriladigan yerlarni kengaytirish, suv resurslaridan intensiv foydalanish, paxta maydonlarining ko‘payishi va kimyoviy vositalardan keng foydalanish keyingi o‘n yilliklarda yanada yaqqol namoyon bo‘lgan ekologik muammolarning asosiy omillaridan biriga aylandi. 1960–1970 yillarda O‘zbekiston SSR qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarish hajmi, texnik ta’minoti va irrigatsiya imkoniyatlari jihatidan sezilarli rivojlangan bo‘lsa-da, bu rivojlanishning asosiy yo‘nalishi respublikaning ichki oziq-ovqat va iqtisodiy manfaatlaridan ko‘ra Sovet Ittifoqining paxta xomashyosiga bo‘lgan ehtiyojlari bilan belgilanib bordi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Народное хозяйство Узбекской ССР в 1965 году: Статистический ежегодник. – Ташкент: Узбекистан, 1966. – 368 с.
2. Народное хозяйство Узбекской ССР в 1970 году: Статистический ежегодник. – Ташкент: Узбекистан, 1971. – 430 с.
3. Сельское хозяйство СССР: Статистический сборник. – М.: Статистика, 1971. – 480 с.
4. Komilov O. Development of irrigation and agriculture in the Ferghana valley (as an example of the 50–70s of the XX century). // Society and Innovations. – 2020. – №3. – B. 10–15.
5. Komilov O. Irrigation-melioration works in Uzbekistan (1950–1990). // Society and Innovations. – 2023. – Vol. 4, №3. – B. 1–10.
6. Shah I. A. Soviet Agrarian Reforms and Production in the Socialist Republic of Uzbekistan. // International Journal of Russian Studies. – 2014.
7. Узбекская Советская Социалистическая Республика. // Большая советская энциклопедия.
8. Johnson D. G., Kahan A. The Soviet Agricultural Program: An Evaluation of the 1965 Goals. – RAND Corporation.
9. Land reclamation and mastering of virgin lands in the Uzbek SSR (Soviet period). // Society and Innovations. – 2025.

10. Хлопководство Узбекистана за 50 лет: статистический справочник. – Ташкент: Фан, 1972.